

**ALBRECHT GREULE: ETYMOLOGISCHE STUDIEN ZU
GEOGRAPHISCHEN NAMEN IN EUROPA.
AUSGEWÄHLTE BEITRÄGE 1998–2006.**

[Etimológiai tanulmányok az európai földrajzi nevekről.

Válogatott tanulmányok 1998–2006]

Regensburger Studien zur Namenforschung 2.

Hrsg.: WOLFGANG JANKA – MICHAEL PRINZ

Édition Vulpes, Regensburg, 2007. 264 lap

1. ALBRECHT GREULE, a Regensburgi Egyetem professzora 2007-ben ünnepelte 65. születésnapját. Kollégái ebből az alkalomból legújabb írásaiból összeállított tanulmánykötetet adtak ki. A könyv a 2004-ben indított „Regensburger Studien zur Namenforschung” [Regensburgi Névtani Tanulmányok] című sorozat második darabjaként jelent meg.

Az ünnepelt munkáiból összeállított könyvet a szerkesztők hat tematikai súlypont köré rendezték. Az első négy fejezet jórészt elméleti tanulmányokat tartalmaz: a víznevekről írott általános áttekintéseket, a német nyelvterület egy-egy régiójában végzett vizsgálatokat a víznevek rétegződéséről, képzőmorfémával létrejött víznevekről szóló dolgozatokat, valamint a víznevek és egyéb névtípusok kapcsolatát tárgyaló írásokat. A kötet második részébe GREULE egyes neveket, névcsoportokat elemző, etimológiai tárgyú tanulmányai közül válogattak a szerkesztők.

2.1. A könyv nyitó tanulmánya „Geschichte und Typen der deutschen Gewässernamen” [A német víznevek története és típusai] című dolgozat (9–17), melyben GREULE a német víznévrendszer elemeinek általános, több szempontú osztályozási lehetőségét mutatja be gazdag példaanyaggal szemléltetve. A víznevek definíciójáról írott részben a neveket denotátumuk fajtája alapján határozza meg. A morfológiai típusokról szóló fejezet alapja a német névtani irodalomban szokásos felosztás: egyszerű (köztük képzett) nevek, összetétellel létrejött nevek és redukciós formák alkotják a fő csoportokat. GREULE valamennyit bő példaanyaggal illusztrálja; legrészletesebben a német víznévrendszerre leginkább jellemző összetételeket jellemzi, bemutatva a legelterjedtebb alaprészeket és bővítményrészfajtaikat. A szemantikai típusok között a német eredetű víznevek tipikus névadási motivációit tárgyalja, míg a történeti részben a német nyelvterületen feltárt víznévtelegeket mutatja be a legújabb német rétegtől a ma ismert legrégebbi európai réteg felé haladva.

2.2. A kötet település- és kultúrtörténeti szempontból legérdekesebb írása a „Gewässernamen als Spiegel der Kulturlandschaft” [A víznevek mint a kultúrtáj tükrözői] című tanulmány. Ezzel a dolgozatával GREULE egy alig kutatott területre irányítja a figyelmet: JOST TRIER munkáin kívül a víznevek és a kultúrtáj kapcsolatával ez idáig nem foglalkoztak a névkutatók. A hiány okát a szerző leginkább abban látja, hogy a német víznév kutatás nem kellően interdiszciplináris: túlságosan a morfológia és az általa egyoldalúnak ítélt

etimológia felé fordult („zu viel Morphologie und zu viel einseitige Etymologie”; 19), míg a történeti pragmatikai megközelítés alig jellemzi a vizsgálatokat. A szerző szerint célszerű lenne a kutatások során a következő alapkérdésekből kiindulni (a korai névadást illetően is): miért nevezik el egyáltalán az emberek a folyóvizet, illetve milyen motivációk alapján és mikor kapnak nevet a vizek. Ez utóbbi kérdésre válaszolva a tanulmány következő fejezetében GREULE azt feltételezi, hogy a folyóvizek elnevezése az emberiség letelepedésével kezdődhetett meg, legkorábban tehát a neolitikumban (21).

A természeti (Naturnamen) és műveltségi nevek (Kulturnamen) néhány korábbi definíciójának áttekintése, valamint a névadási motívumok rendszerezési lehetőségeinek ismertetése során GREULE arra a megállapításra jut, hogy a víznevek területén sem a természeti és műveltségi nevek, sem pedig a német névtani irodalomban elfogadott elsődleges, másodlagos és harmadlagos névadási motívációk között nem lehet egyértelműen különbséget tenni. Ennek alátámasztására a legrégebbi víznévreg, az óeurópai víznevek alapszavainak köréből hoz példákat: például az indoeurópai **kar-* 'kő' jelentésű tő a köves medren, parton túl kötörtést is jelezhet, míg a **salā-* 'só' közszó a sóbányászat, sószállítás emlékét is őrizheti. (Megjegyzendő, hogy az óeurópai neveket KRAHE és követői abba a csoportba sorolták, amelyeknek a névadási motívuma a vízfolyás valamely természetes jegyét ragadja meg, etimológiai jelentésük pedig gyakran csupán 'víz').

Az ilyen, többféle motivációhoz is köthető alapszavakon túl GREULE ide, az általa funkcionális megnevezéseknek hívott csoportba sorolja az olyan tulajdonságra utaló neveket is; mint a víz színe, gyorsasága, mert az ilyen jellegű nevek a térbeli tájékozódást szolgálják. Ugyanilyen indokok miatt kerülhetnek ide a településre utaló víznevek is.

A dolgozat összefoglalásaként a vizek névadási motívációinak eddigi osztályozása helyett GREULE egy új, hármas felosztást javasol: a) a vizek 'víz'-ként történő naiv megnevezése; b) a vizek minősítő, tulajdonságjelölő megnevezése, c) pragmatikus megnevezések aszerint, hogy mire használják az emberek a megnevezett vizet.

3. A tanulmánykötet második nagyobb egységébe olyan tanulmányokat rendeztek a szerkesztők, amelyek a német nyelvterület egy-egy vidékének víznévanyagát tárgyalják.

A német víznévi, de általában a helynévi irodalomban is jellegzetes, gyakori téma egy-egy régió ún. névrétegeinek a vizsgálata, azaz annak feltárása, hogy a terület helynevei milyen nyelvekből származtathatók, illetve milyen – egymást követő – névadó népcsoportokhoz köthetők. (Az újabb magyar névtani irodalomban ez a tematika leginkább KISS LAJOS munkásságában jelenik meg.)

A kötetben négy régió víznévrendszerének nyelvi rétegződését vizsgáló írások szerepelnek: „Gewässernamenschichten in Nordostbayern” [Víznévregtek Északkelet-Bajorországban] (29–36), „Gewässernamenschichten im Flußgebiet der Lahn” [Víznévregtek a Lahn vízgyűjtő területén] (37–51), „Die Flußnamen Württembergs: Ergebnisse und Probleme ihrer Erforschung” [Württemberg folyóvíznevei: kutatásuk problémái és eredménye] (53–61), „Beobachtungen zur Gewässernamenschichtung in Sachsen-Anhalt” [Megjegyzések Szász-Anhalt víznévregtegződéséhez] (64–77).

Az első három tanulmány szerkezetében, tárgyában nagyban hasonlít egymáshoz: a vizsgált területek vízneveinek etimológiai rétegződését vizsgálják fordított kronológiai rendben, azaz a legújabb rétegtől a feltételezett legrégebbi felé haladva: Bajorországban német (illetve frank vagy bajor), germán, szláv, kelta réteget, szláv és germán előtti (nem kelta) névcsoportot, valamint az egyes nyelvek szétválását megelőző indoeurópai

(voreinzelsprachlich-indogermanisch) rétegeket feltételez; míg a Lahn vízgyűjtőjére GREULE kutatásai szerint a szláv réteg kivételével ugyanezek jellemzők. Württemberg vízneveinek vizsgálata során megállapítja, hogy noha Württemberg teljes területe a limesen belül feküdt, a víznévrendszerben a rómaiaknak semmilyen nyoma nem mutatható ki (54–5).

A fejezet negyedik darabja az előző írásokhoz képest erőteljesebben érint elméleti kérdéseket is: egy víznévkönyv tervéről, ennek kapcsán általában a víznévkönyvek összeállításának problémáiról számol be a szerző. A nehézséget GREULE szerint a vízneveknek a szótárírásban tapasztalható vitatott megítélése okozza: a német irodalomban hagyományosan a dülőnevekhez sorolják őket, ugyanakkor „megfejtésük általában meghaladja a dülőnévkutatók erejét” (63), továbbá sok esetben a településnevektől sem lehet egyértelműen elhatárolni őket. Mivel a víznevek a névfajták rendszerében meglehetősen sajátos pozíciót foglalnak el, GREULE tárgyalásukat is a névkönyvek önálló típusában, a víznévkönyvekben tartja elképzelhetőnek. A tanulmány végén GREULE próbanévcikkben mutatja be, milyen információkat milyen szerkezetben kíván közölni a tervezett munkában.

Szintén ebben a fejezetben szerepel az az írás, amely a germán–balti finn nyelvi kapcsolatok egy eddig nem kutatott, speciális területét, a vizet jelentő szavak (Wasserwörter) kölcsönzését vizsgálja: „Entlehnte »Wasserwörter« in den ostseefinnischen Sprachen und die frühgermanische Hydronymie” [Kölcsönzött „vízszavak” a balti finn nyelvekben és a korai germán víznévrendszer] (79–86).

4. Külön egységben kapott helyet GREULE három, a névképzést elemző dolgozata. A „Die Rolle der Derivation in der altgermanischen Hydronymie” [A képzés szerepe az ógermán névrendszerben] (87–99) című tanulmány (egy általános bevezető után) három példatövön mutatja be, mely képzőmorfémák vettek részt az ógermán víznévrendszer kialakításában. Ezek a toldalékok jelentős átfedést mutatnak az ógermán közszavak képzésében részt vevő morfémarendszerrel, így GREULE arra a megállapításra jut, hogy ebben a korszakban nincs specifikus hely-, illetve víznévképzőrendszer.

A fejezet másik két tanulmánya egy-egy konkrét képzőmorféma, az *-m* és az *-nd* képzők működését, illetve a velük képzett neveket vizsgálja: „Mit *-m-* suffigierte germanische Gewässernamen” [Az *-m-*mel képzett germán víznevek] (101–8), „Namentypen und Namenräume. Das Suffix *-nd-* und seine Varianten in germanischen Ortsnamen” [Névtípusok és névterek. Az *-nd* képző és variánsai a germán helynevekben] (109–22).

5. A víznevek és az egyéb névfajták közötti kapcsolat a témája a kötet következő, négy tanulmányt magában foglaló egységének. A „Flussnamen als Gebiets- und Personengruppennamen” [A folyóvíznevek mint táj- és embercsoportnevek] (123–9) című írás ugyancsak egy ez idáig kevésbé kutatott területet érint. A három terminus (hidronima, chrononima, ethnonima) definícióját követően számba veszi azokat a morfológiai lehetőségeket, amelyek segítségével egyik kategóriából a másikba léphetnek a nevek, majd pedig gazdag példaanyaggal szemlélteti a változási folyamatok típusait. GREULE az ilyen irányú kutatások fő eredményének azt tekinti, hogy a korai időszakból nem adatolható víznevek egykori formája is rekonstruálhatóvá válhat, ha az tájnévben vagy csoportnévben fennmaradt.

A „Flurnamenforschung als Gewässernamenforschung” [A dülőnévkutatás mint víznévkutatás] (131–9) című dolgozatban az előző fejezet egyik írásában már megszólaltatott téma köszön vissza: közöljenek-e a dülőneveket tartalmazó helynévtárak (német

terminussal dülönévkönyvek, azaz Flurnamenbücher) vízneveket is, vagy célszerű a vízneveket inkább külön névtárakban megjelentetni. Több dülönévkönyv áttekintése során GREULE azt állapítja meg, hogy minél nagyobb terület dülönévanyagát dolgozza fel egy névtár, annál kevésbé jelennek meg benne víznevek. GREULE e helyütt is az ún. víznévkönyvek megalkotása mellett érvel, és elsőként Thüringia víznévanyagának feldolgozását javasolja, mert az „rövid idő alatt megvalósítható” (131).

A tanulmány központi kérdése, hogy hogyan jelenjenek meg a víznevek a tervezett névkönyvben, hogyan lehet a más névfajtákhoz fűződő bonyolult kapcsolatrendszerüket is ábrázolni. GREULE szerint a víznevek, dülönévek és településnevek összefonódásait a különböző névfajtákat közlő névtárak közötti gazdag utalásrendszerrel lehetne megjeleníteni. Konkrét elképzeléseit GREULE ebben az írásban is próbanévcikkkel szemlélteti.

Bizonyára az előzőekhez kapcsolódó témája miatt került be ebbe az egységbe GREULE egy ismertetése is: „Flurnamen und Gewässernamen. Beobachtungen am Südhessischen Flurnamenbuch” [Dülönévek és víznevek. Megfigyelések a dél-hesseni dülönévkönyv kapcsán] (141–7).

Az „Ortsnamen als Sprachgeschichtsquelle” [A helynév mint nyelvtörténeti forrás] (149–58) című dolgozatban az előbbiekhöz képest általánosabb tematika jelenik meg: nem csupán a víznevek, hanem általában a helynevek nyelvtörténeti forrásértékét vizsgálja GREULE. Legjobban hasznosíthatónak a településneveket tartja, mert azok évszázadokon át is fennmaradhatnak, így a kutató számára jól felhasználható adatsorokat szolgáltatnak. Ugyanígy értékesek a folyóvíznevek is, mert a szállításban és a tájékozásban betöltött szerepük miatt gyakran szintén nagyon régiek.

A helynevek jelentős előnyének látja a szerző a nyelvtörténeti felhasználás során a lokalizálhatóságot, ugyanakkor több, a nevek elemzése, értékelése során fellépő nehézségre is felhívja a figyelmet. Ilyen például a nevek által jelölt denotátumok azonosíthatósága mai objektumokkal, az írott adat hangtani interpretációja és a nevek megfejthetősége. Konkrét példákkal szemléltetve, a következő jelenségek, folyamatok feltárásában mutatja be GREULE a helynevek nyelvtörténeti forrásértékét: hangfejlődési tendenciák, régi derivációs típusok, valódi és nem valódi összetételek, flexiós morfológiai formák, eltűnt közszók, szubsztrátumnyelvekből származó helynevek.

6. A kötet két utolsó fejezetébe a szerkesztők etimológiai vizsgálatok eredményeit közlő írásokat gyűjtötték: egyes nevek, illetve azonos töre visszavezethető névcsoportok eredetét kutató dolgozatokat. Ebben a fejezetben kapott helyet az a tanulmány is, amelyben GREULE két nyelvtörténeti, kontaktusnyelvészeti terminus, a *vorgermanisch* ('germán előtti') és a *vorindogermanisch* ('indogermán előtti') definícióját fogalmazza meg, illetve köznévi, hely- és víznévi példákkal illusztrálva felsorolja azokat a szubsztrátumnyelveket, amelyek mai ismereteink alapján ebbe a két nyelvcsoportba tartozhattak (*Vorgermanisch und vorindogermanisch*, 175–80).

7. A GREULE professzor 65. születésnapjára kiadott tanulmánykötetben az ünnepeket egy szűk évtized alatt publikált 26 írását szerkesztették össze kollégái. A dolgozatok középpontjában kevés kivétellel a víznevek állnak, mégis szerteágazó, gazdag tematikájú gyűjteményt vehet a kezébe az olvasó: az elméleti jellegű áttekintésektől a jövőbeli kutatások tervein át az egyes nevek eredetét feltáró részletkutatásokig számos

műfaj és téma képviseli GREULE tekintélyes életművét. Az ünnepelt további munkájához ez úton is sok sikert kívánok, közelgő, immár 70. születésnapjához pedig tisztelettel gratulálok.

PÓCZOS RITA

SILVIO BRENDLER: NOMEMATIK
[Nomematika]
Baar Verlag, Hamburg, 2008. 448 lap

A kötet – melynek alcíme „Identitätstheoretische Grundlagen der Namenforschung (insbesondere der Namengeschichte, Namenlexikographie, Namengeographie, Namenstatistik und Namenstheorie)” azaz „A névkutatás azonosságelméleti alapjai (különös tekintettel a névtörténetre, névlexikográfiára, névstatisztikára és névelméltre)” – egyaránt felhasználható névkutatók, elméleti nyelvészek és nyelvfilozófusok számára is, mivel első ízben foglalkozik behatóan a névazonosság kérdésével. A legtöbb nyelvész találkozott már a névazonosság problematikájával, vagyis azzal a névelméleti kérdéssel, hogy két név mikor tekinthető azonosnak, mikor egymás valamiféle variánsának, és mikor két különböző névnek. Mikor beszélhetünk teljes azonosságról két forma között, mikor van szó inkább csak etimológiai (eredetbeli) vagy szemantikai azonosságról (azonos jelentéstartalom), és mikor homonímiáról (azonos leírt vagy kiejtett forma).

Az igen produktív német kutató, SILVIO BRENDLER „Nomematik” című könyvében ennek a témának a mélyére ás. A nomematika elmélete segítségével lehetségessé válik leírni és tanulmányozni a névazonosságot és a különböző típusú névhasználatokat. BRENDLER a névazonosságot (másképpen onímiát vagy izonímiát) így definiálja: egy és ugyanazon névnek a kommunikáció, azaz a nyelvhasználat különböző időpontjaiban való előfordulása, mely tehát nem tévesztendő össze sem az etimológiai, sem a formai, sem pedig a funkcionális (referenciális) azonossággal.

A tudománytörténeti áttekintésben BRENDLER kiemeli, hogy VOLKER KOHLHEIM már 1977-ben foglalkozott e témával a jelen könyvhöz hasonló módon (és használta már a *noméma* és *allonom* kifejezéseket is a bemutatott rendszer egységeinek megnevezésére a *fonéma* és *allofon*, *morféma* és *allomorf* mintájára). Más kutatók is, főleg németek, jelentősen hozzájárultak a témához. BRENDLERnek így bizonyos értelemben több elődje is van, de senki sem mutatta be a témát olyan kidolgozottan és részletesen, mint ő. A *nomematika* kifejezést maga BRENDLER vezette be 2003-ban írt munkájában (Methoden der Zunamenkunde). A szerző megállapította, hogy bár e korábbi nomematikus kísérletét jóindulattal fogadták a nyelv kutatók (vagyis elfogadó kritikát kapott), de nem hozott nagy áttörést. Az irodalomban is kevés a nyoma; ezen szeretne e művével változtatni. Ezért dolgozott ki egy nagy és szisztematikus nomematikát, ami szándékai szerint az onomasztika alapvető elmélete, modellje lesz. A 2. fejezetben tér ki a cím magyarázatára: a *nomematika* elnevezést azért tartja célszerűnek, mert a szintén lehetséges *onomatológia* összetéveszthető lenne az *onomasztika*-val. A másik érv a *nomematika* mellett, hogy